

Вязень Дулага — 125

(Заканчанне. Пачатак у нумары за 1 лютага 2014 года.)

У якасці ваеннапалоннага Міхаіл Скрабін паўтарыў нядаўна пройдзены шлях у адвартным напрамку: Вялікая Лукі — Невель — Полацк. У палоне аказалася ўся яго санітарная рота, бо ўрачы не кінуты параненых.

Сумесны праект Полаччыны і газеты «Звязда»

чакаць. Міхаіл Якаўлевіч тлумачыць гэта парадаскальным чынам: маўляў, людзі былі такія знясіленыя, што часта тыф іх не забіваў.

Цяжэй стала ад таго, што падчас каранціну вязьні не вадзілі на работу. Акупанты шырока выкарыстоўвалі працу ваеннапалонных. Да эпідэміі працоўныя каманды штодня адпраўлялі аднаўляць масты, грузіць

Селекцыя ваеннапалонных. Фота з адкрытых крыніц.

туды труп. Я заўважыў у яго кішэні парадаскальны кіроўчы. Паглядзеў на фатаграфію і не змог пазнаць. Лагэр мяняў людзей да непазнавальнасці.

Зімой смяротнасць сярод палонных павялічылася да 200 чалавек штодня. Пахавальная каманда вывозіла памерлых метраў за 200—300 ад лагера, ва ўрочышча Пяскі. У той час там быў вялізны катлаван, на ўскрай

Рэгістрацыйная карта ваеннапалоннага ДУЛАГА-125 і Шталага-354 Канстанціна Едукаіма МУРАШКІ, 1912 года нараджэння. Пражываў у вёсцы Саргэйчы Дзяміздзенкі Віцебскай вобласці. На адвартным баку надпіс: «Расстраляны 7 ліпеня 1944 года». <http://www.obd-memorial.ru>

Удалося даведацца, што Канстанцін Мурашка сам быў з вёскі Сянько (цяпер Язненскі сельсавет Мёрскага раёна), падчас акупацыйнай пайшоў з жонкай Надзеяй у партызаны, і тады жыў у цесця Івана Якаўлевіча Дзяміздзенкі ў вёсцы Саргэйчыкі. Нездзе ў Беларусі павіны пражываць унучатыя пламеннікі Канстанціна — дзедзі Даниіла Іванавіча Мурашкі. Вельмі просім іх адгукнуцца.

ку якога таксама расстрэльвалі вязня гарадской турмы — падпольшчыка і партызана.

Тыповая карціна для Дулага-125 тых дзён: пахавальная каманда стаіць, пакулы памерлых пагрузаць на медыцынскія наслікі. У руках няма шпіль, таму да насілак прымацаваны шылькі з абмоткай, перакінутыя цераз плечы. Чорныя сілутэты на белым снезе, самі падобныя на мерцаючую. Потым краюцца патрошка...

— Настаў момант, калі ні ў каго не засталася сіл выносіць памерлых, — успамінае Скрабін. — Мы тады штабелямі клялі трупы і дрывы і падальвалі. На нашых вачах яны згаралі.

Былыя камандзіры 3-й Беларускай партызанскай бригады, якая дзейнічала ў Полацкім раёне, называюць лічбу ад 50 тысяч да звыш 100 тысяч — столькі (згодна з данымі партызанскай разведкі і сведчаннем тых, хто ўцёк з Дулага-125) за зіму 1941—1942 года памерла ў лагеры ад голаду і эпідэміі. Столькі пахавана на палігоне 15-га стралковага палка — ва ўрочышчы Пяскі. У маі 1943 года ў лагера засталася ўсяго 1800 чалавек.

СУВЯЗЬ З ПАРТЫЗАНАМІ

Пасля эпідэміі тыфу ўпершыню, кажа Скрабін, былі складзены спісы вязняў Дулага-125. Пазней Міхаіл Якаўлевіч даведаўся, што не ўсе палонныя называлі свае сапраўдныя прозвішчы. З ім быў сябар, які ў лагера называў сябе Абломаў. А калі яны пасля ўцёкаў прыйшлі ў партызаны і іх папрасілі прадставіцца, сьбар устаў і нечакана прамовіў: «Малоджаня лейтэнант Дзмітрый Корчынаў».

Скрабін падчас лагерага перапісу назваў сваё сапраўднае імя, і потым гэты дапамагоў яму. Пасля праэканна пад Маскоўя стаўленне немцаў да ваеннапалонных змянілася да лепшага, бо да іх раптам дайшло, што, магчыма, прыйдзеца адказваць за свае злачынствы. Яны тады сабралі некалькі афіцэраў-інвалідаў і адправілі іх у сёлы на акупаванай тэрыторыі ў дапамогу старшатам. Міхаіл Якаўлевіч ведаў аднаго з тых, хто адправілі.

Пазнаёміліся яны, калі Скрабіна прызначылі санітарам дзвюх палат каманднага складу. Усе ляжалі на нарах, а гэты чалавек — на падлозе, бо ў яго не было нагі. Усё, што мог для яго зрабіць Міхаіл Якаўлевіч, — гэта прынесьці кіпень з кухні. Лекаў не было. І вось вясной гэтага чалавеча адправілі ў вёску. А бліжэй да восені ў вёску прыйшлі партызаны і адразу забралі яго ў партызанскі лагэр, а там «смершаўцы» сталі яго распытваць пра палон, хацелі даведацца пра прозвішчы тых, хто быў разам з ім за калючым дротам. Сярод іншых ён назваў і Скрабіна. Так партызанская разведка ўжо загінула мала інфармацыю пра Міхаіла Якаўлевіча, і яму лягчай было засведчыць сваю асобу пасля ўцёкаў.

ЛАГЕРНЫЯ АРТЫСТЫ

Вясной з палонных сталі фарміраваць групы па сто чалавек для адпраўкі ў Германію. Лагерьныя ўрачы ммог здаровым людзям ставілі дыягназ «тыфозны», каб выратаваць іх ад адпраўкі. Так Скрабіну удалося пазбегнуць адсылкі ў Германію ў першы раз.

У гэты час у лагера з'явіўся гармонік і сабраўся хор, які карыстаўся асаблівай папулярнасцю: яго прыходзілі слухаць як вясны, так і немцы. Тыя, хто перажыў невynosнае, прагнулі жыцця. Падчас пераклічкі дазнаваліся, што сярод палонных ёсць артысты. Трубац Субачэўскі, былы дзётмавец, які да вайны іграў джаз у Маскве, пазнаёміў Скрабіна з артыстам Маскоўскага Малога тэатра, вылуканіком Маскоўскага тэатральнага вучылішча імя Шчэпкіна Нечавахіным. А потым да іх далучыўся клоун з Кіргізіі. Нечавахін хутка знайшоў кантакт з кухняй: праспяваў песеньку, нешта прачытаў і атрымаў за гэта дадатковы кавалек хлеба і амаль паўвадра баланды. Тады ён вырашыў сабраць маленькую лагерьную трупку. Каб атрымаць згоду кіраўніцтва лагера, Нечавахін прадэкламаваў перад немцамі вершы Нярасава.

— Калі немцы пацллі: «Ты ўбогая, ты і багатая, ты і магутная, ты і бясільная, матухна «Русь!» ім спадабалася, што ён казаў «Русь», а не «Савецкі Саюз», і яму дазволілі, — кажа Міхаіл Якаўлевіч. — І ён узяў мяне ў сваю трупку таксама клоунам.

Артыстаў у Германію не адпраўлялі, і Скрабіну ў другі раз удалося пазбегнуць адсылкі.

У Дулагу-125 Міхаіл Скрабін прабыў паўтара года — да 5 мая 1943 года, пакулы лагера не расфарміравалі. Потым ён разам з іншымі артыстамі быў пераведзены ў стацыянарны лагэр для салдат і сяржантаў Шталаг — 354 (вайсковы гарадок «Баравуха-1», за 12 кіламетраў ад Наваполацка), адкуль разам з 17 таварышамі яму удалося ўцячы. У адным з атрадаў партызанскай бригады «Няўлоўныя» ўзначаліў разведвальна-дыверсійную групу, удзельнічаў у многіх рэйдах па знішчэнні гітлераўскіх і паліцэйскіх гарнізонаў. На яго рахунку сем падарваных нямецкіх эшалонаў. А потым — сустрэча з часцямі 5-й арміі, у складзе якой ён дайшоў да Кенігсберга, вайна з Японіяй...

Міхаіл Скрабін — кавалер чатырох баявых ордэнаў, мноства медалёў, сярод якіх ён найбольш шануе «За адвагу», «За баявыя заслугі» і «Партызан Айчыннай вайны». Трое яго сяброў, якія разам з ім уцяклі з лагера, потым ваявалі ў партызанах, былі яго аднагодкамі. Прычым усе тры — вясеньскія, народжаня ў кастрычніку—лістападзе. Разам яны дажылі да 1993 года. Цяпер з усёй бригады «Няўлоўныя» Скрабін застаўся апошні. Магчыма — апошні з вязняў Дулага-125. Але гэтак дакладна ніхто не ведае. Мы ўвогуле мала ведаем пра тых, хто там быў. Пра тых, хто льячыў ва ўрочышчы Пяскі. Мы зрабілі далёка не ўсё магчымае, каб аднавіць справядліваць і даць ім гэтае жыццё. Але мы павіны гэта зрабіць. Інакш гэтую вайну нельга лічыць скончанай.

Вольга МЯДЗВЕДЗЕВА.

Грошы на стварэнне мемарыяла «Урочышча Пяскі» можна пералічыць у Віцебскае абласное аддзяленне ГА «Беларускі фонд міру» на рахунак №3135411066036 (у беларускіх рублях), №3135411066502 (у доларах), №3135411066805 (у расійскіх рублях) у дырэктары ААТ «Белінвестбанк» па Віцебскай вобласці, код 153001739, УНП 300126736

Карэспандэнт «Звязды» сустрэлася з расіянінам, які прыежджаў на Мінскую кніжную выставу-кірмаш 18-ы раз

Павіён Расіі на Мінскай міжнароднай кніжнай выставе-кірмашы заўсёды прадстаўнічы. У мінулым годзе гэта краіна была ганаровым удзельнікам. Сёлета расійскія кніжнікі таксама разгарнуліся даволі шырока і прывезлі з сабой 4000 новых найменняў кніг, якія пасля завяршэння падзеі перадалі ў Нацыянальную бібліятэку Беларусі. Іх стэнд займаў 150 квадратных метраў і складаўся з тэматычна розных экспазіцый, а таксама канферэнц-залы для правядзення прэзентацый. Некалькі пісьменнікаў завіталі сюды для сустрэч з беларускімі чытачамі. Аднак адзін прадстаўнік расійскай дэлегацыі ўжо дакладна адчуваў сябе тут як дома. Кіраўнік прэс-цэнтру Маскоўскай міжнароднай кніжнай выставы-кірмашу Генадзь КУЗЬМІНУ ўжо ў 18-ы (!) раз прыежджаў у Мінск на кніжную выставу. Быў ён і на самой першай. Карэспандэнт «Звязды» пагутарыла з ім пра тое, як змяніўся кніжны кірмаш за 21 год свайго існавання, што ўвогуле адбываецца ў сучаснай выдавецкай справе і якое месца цяпер займае традыцыйная друкаваная кніга.

— Відавочна, вы наведваеце не толькі мінскую кніжную выставу, бывалі і ў іншых краінах. Як змянілася гэтая сфера за такі час?

— Кніжныя кірмашы зараз мяняюць сваё значэнне. Першапачаткова на іх займалася гандлем самімі кнігамі, а таксама аўтарскімі правамі на выданне. Але сёння гэта робіцца жонкі дзень, таму разлічваюць толькі на выставу не даводзіцца. Кірмаш, які і калісці, застаецца месцам сустрэч і наладжвання сувязяў. Для пісьменнікаў — гэта магчымасць сустрэцца з «жывымі» чытачом. Для выдаўцоў — убачыць, як працуюць іх партнёры, а часам — і канкурэнты, каб зразумець свой професійны ўзровень. Ён важна ўбачыць, ці адпавядаюць яны агульным запатрабаванням, напрыклад, хтосьці можа выдаваць калярковыя кнігі і раптам заўважыць, што цяпер у модзе чорна-белыя: тэндэнцыі рэгарна мяняюцца, таму іх трэба адсочваць і змяняцца самому.

— Што адбылося менавіта з мінскай кніжнай выставай?

— Тут ёсць два аспекты: адзін з-за смятучае, а другі радуе. Радуе шматлікаса формаў падачы. Раней былі проста паліцы з кнігамі, якімі гандлявалі. А зараз ладзіцца вельмі шмат розных мерапрыемстваў — я нават не паспяваю трапіць на ўсе, цікавыя мне. Кірмаш ператварыўся з месца гандлю ў месца правядзення розных падзей. А зсмятучае тое, што колькасць выдавецтваў змяняецца. Гэта азначае, што

біць кнігі, шукаюць найперш агульнае: каб зразумець адно аднаго, палюбіць, пасябраваць. Калі мы з вамі прачытаем аднолькавую кнігу, нам лягчэй будзе знайсці тэму для гутаркі. Культурна, на вялікім рахунку, — гэта такая вялікая платформа для зносінаў. Бо, на жаль, вельмі часта знаходзяцца спосабы людзей пасварыць, развесці ў розныя бакі. Нашмат больш складана навесці масты. Гэтая кніжная выстава — сапраўды міжнародны культурны моат.

— Разам з Маскоўскай кніжнай выставай, якая прымеркавана на сакавік, у адным павіёне, толькі на розных паверхх, будзе размяшчацца беларуская экспазіцыя тавараў і паслуг (не кніжных). Вам імпануе такое суседства?

— Мы гэтым вельмі рады, бо статус Беларускага тавараў у Расіі вельмі высокі, асабліва прадуктаў, адзення і абутку. Наведальнікі вашай выставы будуць спускацца да нас, і

— Яшчэ адна з'ява, якая пагражае існаванню друкарскай справы, — гэта электронная кніга...

Генадзь Кузьмін

— Электронная кніга — гэта зручна, але, з іншага боку, яна забівае інтэлектуальную эліту любога грамадства. Бо аўтар павінен прадаць кнігу і зарабіць на гэтым, аднак не можа, бо яе ўжо ўсе спімавалі і купіць не маюць патрэбы. Адзін, два разы ён так прапрацаваў, а пасля сядзе, умоўна кажучы, у грузчык, бо жыць на шэста трэба. Аўтар церпіць урон, а вінаватыя ў гэтым пасярэднікі: трэба распрацаваць нейкую схему, каб электронная версія была платнай. Аднак і апошні спосаб распаўсюджвання кніг падышоў да ўсіх: у некаторых мясцовасцях няма інтэрнэту, а праводзіць яго даволі дорага. Прававы бок таксама не надта абаронены, калі людзі чытаюць электронныя версіі твораў, наша заканадаўства пакуль не надта гатовая прыняць пэўныя меры і адстаць інтарэсы аўтара.

— Скажыце, што прымушае вас у чарговы раз вяртацца ў Мінск на кніжны кірмаш і чаму вы так любіце кнігі?

— Кніга — гэта сродак разумення, такі моет паміж людзьмі. Тыя, хто любаадварот. Прызнаюся, што я ўвесь свай абутак набываю ў Беларусі. Заходнія вытворцы робяць таксама якасна, але гэта якасць у расійскіх умовах «не працуе»: у нас на вуліцах сціплюць столькі саці, што яна раз'ядзе іх. А беларускі абутак такія выпрабаваны вытрымлівае нават два сезоны.

— Ці сустракаецеся вы з беларусамі, якія жывуць у Беларусі?

— Так, і я бачу, з якой цікавасцю яны ставяцца да свайго мінулага, культуры, з якой дасканаласцю і глыбіняй, па магчымасці, іх вывучаюць. Беларусы, якія жывуць па-за межамі гэтай краіны, узгадваюць, што яны беларусы, і не проста на словах, але сапраўды цікавяцца свайй мовай і культурай, цікавіцца змяшчэнняй. Такія ж працуюць адбываюцца і з іншымі народамі. І гэта нармальна: чаму мы павіны быць «усярэдненымі»? Такія глеба для ўзаемазбагачэння — калі беларусу ёсць што паведаць камусяці з іншага народа, — толькі мацуе нашу чалавечнасць...

Ніна ШЧАРБАЧЭВІЧ.

— Электронная кніга — гэта зручна, але, з іншага боку, яна забівае інтэлектуальную эліту любога грамадства. Бо аўтар павінен прадаць кнігу і зарабіць на гэтым, аднак не можа, бо яе ўжо ўсе спімавалі і купіць не маюць патрэбы. Адзін, два разы ён так прапрацаваў, а пасля сядзе, умоўна кажучы, у грузчык, бо жыць на шэста трэба. Аўтар церпіць урон, а вінаватыя ў гэтым пасярэднікі: трэба распрацаваць нейкую схему, каб электронная версія была платнай. Аднак і апошні спосаб распаўсюджвання кніг падышоў да ўсіх: у некаторых мясцовасцях няма інтэрнэту, а праводзіць яго даволі дорага. Прававы бок таксама не надта абаронены, калі людзі чытаюць электронныя версіі твораў, наша заканадаўства пакуль не надта гатовая прыняць пэўныя меры і адстаць інтарэсы аўтара.

— Скажыце, што прымушае вас у чарговы раз вяртацца ў Мінск на кніжны кірмаш і чаму вы так любіце кнігі?

— Кніга — гэта сродак разумення, такі моет паміж людзьмі. Тыя, хто любаадварот. Прызнаюся, што я ўвесь свай абутак набываю ў Беларусі. Заходнія вытворцы робяць таксама якасна, але гэта якасць у расійскіх умовах «не працуе»: у нас на вуліцах сціплюць столькі саці, што яна раз'ядзе іх. А беларускі абутак такія выпрабаваны вытрымлівае нават два сезоны.

— Ці сустракаецеся вы з беларусамі, якія жывуць у Беларусі?

— Так, і я бачу, з якой цікавасцю яны ставяцца да свайго мінулага, культуры, з якой дасканаласцю і глыбіняй, па магчымасці, іх вывучаюць. Беларусы, якія жывуць па-за межамі гэтай краіны, узгадваюць, што яны беларусы, і не проста на словах, але сапраўды цікавяцца свайй мовай і культурай, цікавіцца змяшчэнняй. Такія ж працуюць адбываюцца і з іншымі народамі. І гэта нармальна: чаму мы павіны быць «усярэдненымі»? Такія глеба для ўзаемазбагачэння — калі беларусу ёсць што паведаць камусяці з іншага народа, — толькі мацуе нашу чалавечнасць...

Ніна ШЧАРБАЧЭВІЧ.

«СТРЭЛЫ ПАЛЁГКІ»

Перад тым, як адправіць палонных на этап, немцы накоплівалі іх у перасильных лагерах пад адкрытым небам, проста на полі, агароджаным калючым дротам, трымаючы доўгі час без вады і ежы. У 1941-м снег вельмі пачаў кастрычнік. Надвор'е на акупаваных тэрыторыях стала халоднае і зойкае. І ўжо ў першыя дні наволі моголя здаровыя маладыя мужчыны паміралі ад голаду.

Вялізная колькасць ваеннапалонных на пачатку вайны стала пэўнай праблемай для нямецкай арміі. Немагчыма было ўсіх расстраляць, і небяспечна было трымаць у тыле такую колькасць працінкіна, няхай і за дротам. Таму галоўнай задачай канвою было — максімальна знясілець людзей, каб яны аказаліся фізічна не здольныя на пабег. Вязні перасильных лагераў былі даведзены да такога стану, што падчас перагону кідаліся да конскіх трупам, адрывалі эмерзлае мяса, а вартавыя ў іх стралілі.

Пасля кожнага прыпынку ў спецыяльных загонах з вышкімі па перыметры тысячы палонных чырвонаармейцаў больш не падымаліся. Але гэта было недастаткова. Кожны раз перад этапам з двух бакоў калонныя выстройваліся канваіры з палкамі і загадалі палонным бегчы кіламетры два. Пасля гэтага разгарачаных людзей спынялі пад халодным вясеньскім дажджом і ветрам на гадзіну, і так паўтаралі некалькі разоў, адсяваючы тых, хто не вытрымліваў.

Часам вязняў зганялі на абочыну для размінравання дарогі. Заслужаны мастак РСФСР Мікалай Аберыньба, які трапіў у нямецкі палон у кастрычніку 1941 года пад Ельню, загадаў, як аднойчы на беразе Дняпра немцы паставілі іх на калені ў набрынялы вадой пясчкі і загадалі таі стаць на працягу ночы. Тых, хто падумаўся альбо кляўся, прыстрэльвалі. Ноччу ўдарыў мароз, і калені людзей прымерзлі да пяску. Да раніцы многія замерзлі да смерці. Тых, хто на доўгім не змог разгнугнуць калені, дабівалі з аўтаматаў... Такія забойствы немцы называлі «стрэлы палёгкі». Да транзітных лагераў не даходзіла чворць узятых у палон савецкіх вайскоўцаў.

«КАМУ ШАЛУПІННЕ З НЯМЕЦКАЙ КУХНІ?»

Міхаіл Скрабін не ведае дату, калі аказаўся ў Полацкім Дулагу-125. Бо даўно ўжо, з часу адступлення і спроб выравацца з акружэння, яны страцілі лік дням.

Дулаг-125 размяшчаўся ў будынках Чырвонага ваеннага гарадка імя Фрунзы (цяпер Спасскі гарадок). У памяшканнях разлічаны на 4,5 тысячы чалавек, ужо ў жніўні 1941-га было размешчана каля 20 тысяч палонных, але асноўная іх колькасць прыбыла ў лагэр у кастрычніку, пасля няўдачы на Заходнім фронце на маскоўскім напрамку. Калі памяш

Савецкія ваеннапалонныя з Беластоцкага катла. Пачатак ліпеня 1941 года. Фота з адкрытых крыніц.

каны перасталі ўмяшчаць людзей, людзі кляліся спаць на вуліцы.

— Тыя, хто уставаў па патрэбе ноччу, вымушаны былі ісці па людзях, — загадае былы вязьні Міхаіл Скрабін. — Слабыя былі настолькі, што на лясцы спыняліся 3-4 разы, каб дух перавесці. А некаторыя больш ужо і не падымаліся.

Той першай вясенню ён пазнаёміўся ў лагера з ветэранам Першай сусветнай вайны (як тады казалі — імперыялістычнай), украінцам. Ён папярэдзіў Скрабіна, што будзе невynosна цяжка, што абавязкова успыньне тыф і хварэць не будучы толькі тыя, хто хварэў дагэтуль. І сапраўды, зімой пачаўся сыпны тыф. Гэта быў біч, кажа Міхаіл Якаўлевіч. Але, як ні дзіўна, сыпняк шкадаваў ваеннапалонных: ад тыфу гінулі не ў такой колькасці, як можна было змяншалася жыццё галоўнага героя.

ПАХАВАЛЬНАЯ КАМАНДА

— Было, вядома ж, страшна, — каратка характарызуе той перыяд свайго жыцця Міхаіл Скрабін. І каб праілюстраваць, дадае: — Быў пакой, дзе спачатку змяшчалі памерлых. Паклікалі мяне дапамагчы пакаласці